

Ökten, K. (2024). "II. Dünya Savaşı Sonrası İnan Azerbaycanı'nda Azerbaycan Millî Hükümeti'nin Kuruluşu ve Yıkılışında Sovyetler Birliği'nin Rolünün Değerlendirilmesi". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (1), 89-102.

Lisansüstü Tez Makalesi

**II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI İNAN AZERBAJYCANI'NDA AZERBAJYCAN
MİLLÎ HÜKÜMETİ'NİN KURULUŞU VE YIKILIŞINDA SOVYETLER
BİRLİğİ'NİN ROLÜNÜN DEğERLENDİRİLMESİ***

*Evaluation of The Role of The Soviet Union in The Establishment and Collapse of The Azerbaijani
National Government in Iranian Azerbaijan after World War II*

Kazım ÖKTEN**

Öz

II. Dünya Savaşı'nda İnan, İngiltere, Sovyetler Birliği ve ABD tarafından, işgal edildi. İşgal sonrası Sovyetler, İnan Azerbaycanı üzerinde nüfuzunu artırıcı birtakım faaliyetlerde bulundu. Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak 12 Aralık 1945'te İnan Azerbaycanı'nda Azerbaycan Millî Hükümeti (AMH) kuruldu. Bu makalenin kapsamı; II. Dünya Savaşı başından AMH'nin yıkılışına kadar Sovyetlerin İnan Azerbaycanı'na yönelik politikalarını oluşturan etkenleri ortaya koymaktır. Çalışmanın ana amacı; AMH'nin kuruluşunda ve yıkılışında Sovyetler Birliği'nin rolünü değerlendirmektir. Çalışmanın tarihi gerçeklere uygun olmasını sağlamak için arşiv belgelerinde özellikle konuyu açıklayıcı metinlere başvuruldu. Birincil kaynakların dışında atıf yapılan eserlerin çoğunlukla arşiv belgelerine dayanılarak yazılmış olmasına dikkat edildi. İnan Azerbaycanı, Sovyetler için güney sınırlarının ve Sovyet Azerbaycanı'ndaki petrolerin emniyeti için stratejik öneme sahipti. Savaş bitiminde ABD ve İngiltere önceden varılan anlaşma gereği birliklerini İnan'dan çıkarırken Sovyetler Birliği, İnan Azerbaycanı üzerindeki emelleri nedeniyle askerini çekmekten kaçındı. Moskova, bu emellerini gerçekleştirmek üzere Sovyet Azerbaycanı Birinci Sekreteri Mir Cafer Bağirov'u görevlendirdi. Azerbaycan Millî Hükümeti, Bağirov'un amacı doğrultusunda tasarlandı ve Stalin tarafından kabul gördü. 1946 yılı baharında ABD ve İngiltere'nin, diplomatik baskısı ile Sovyetler askerî birliklerini İnan'dan çıkarmak zorunda kaldı. Azerbaycan Millî Hükümeti, Sovyetlerin askerî birliklerini İnan'dan çekmesi ile desteğini kaybetti ve kuruluşundan bir yıl sonra yıkıldı.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, İnan Azerbaycanı, Azerbaycan Millî Hükümeti, Stalin, Bağirov.

Abstract

During World War II, Iran was occupied by Britain, the Soviet Union and the USA. After the occupation, the Soviets carried out a number of activities to increase their influence over Iranian Azerbaijan. As a result of these

* Geliş Tarihi / Received: 29.05.2024, Kabul Tarihi / Accepted: 15.06.2024. <https://doi.org/10.58640/asyar.1491901>

** Doktor Adayı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, kazimokten@gmail.com, ORCID ID:<https://orcid.org/0009-0006-8472-2343>

activities, the Azerbaijan National Government (ANG) was established in Iranian Azerbaijan on December 12, 1945. The scope of this article is to reveal the factors that formed the Soviet policies towards Iranian Azerbaijan from the beginning of World War II until the collapse of ANG. The main purpose of the study is to evaluate the role of the Soviet Union in the establishment and collapse of ANG. In order to ensure that the study was in line with historical facts, archive documents, especially explanatory texts on the subject, were consulted. Apart from primary sources, care was taken to ensure that the works cited were mostly written based on archive documents. Iranian Azerbaijan was of strategic importance for the Soviets for the security of their southern borders and oil reserves in Soviet Azerbaijan. At the end of the war, while the USA and the UK removed their troops from Iran in accordance with the previously reached agreement, the Soviet Union refrained from withdrawing its troops due to its ambitions for Iranian Azerbaijan. Moscow appointed the First Secretary of Soviet Azerbaijan, Mir Cafer Bagirov, to realize these ambitions. The Azerbaijan National Government was designed in line with Bagirov's aim and was accepted by Stalin. In the spring of 1946, under diplomatic pressure from the USA and England, the Soviets were forced to remove their military units from Iran. The Azerbaijani National Government lost support after the Soviets withdrew their military units from Iran and collapsed a year after its establishment.

Keywords: *World War II, Iranian Azerbaijan, Azerbaijan National Government, Stalin, Bagirov.*

Giriş

II. Dünya Savaşı öncesi İran, Rıza Şah'ın baskıcı yönetimi altındaydı. Baskıcı yönetime ilave olarak ekonomik sıkıntılar toplumda yozlaşmaya, yoksullaşmaya ve asayişsizliğe neden olmuştu. Halk arasındaki muhalif kıpırdanmalar zorbalıkla bastırılıyordu. Uluslararası ilişkilerde; güneyde İngiltere'nin petrolle ilgilendiği, Almanların da ticari faaliyetler görünümünde istihbarat faaliyetlerini yürüttüğü, ancak çok fazla dikkat çekmeyen bir durumdaydı. Almanya Rusya'ya 22 Haziran 1941'de savaş ilan ettiğinde İran'ın dünya stratejisindeki konumu birdenbire çok önemli bir hale geldi. Savaş boyunca İran, yalnızca Rusya'nın güvenliği açısından hayati öneme sahip olmakla kalmıyor, aynı zamanda Müttefiklerin silah ve teçhizatının Sovyetler Birliği'ne gönderilebileceği tek güvenli ulaşım ağını sağlıyordu (Baqai, March 1948: 62). İran, Avrupa'da düşmanlıkların patlak vermesinin hemen ardından 4 Eylül 1939'da ve yine Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından 26 Haziran 1941'de tarafsızlığını resmen ilan etti (Fatemi, 1980: 17). Aslında İran'da Almanya'nın savaşı kazanacağı duygusu hâkimdi. Almanya'nın Kafkasya bölgesinde başarılı olacağı ve nihai Alman zaferinin Rusya tarafından İran'dan alınan Kafkasya ve Türkmenistan bölgelerinin İran'a geri dönüşüyle sonuçlanacağı düşünülüyordu (Wilber, 1981: 131). Genel kanı böyle olmakla birlikte resmî çevreler, Almanya'nın Kafkasya'nın hâkimi olması durumunda İran'ın durumunun ne olacağı konusunda tam bir öngörüye sahip değildi. Bunun bir sonucu olarak İran Hükümeti Moskova'daki Büyükelçisi'ne, Sovyet Hükümeti'ne katı tarafsızlık politikasından ayrılmaya niyetleri olmadığına dair güvence vermesi talimatı verdi (Ext 3703/41/[3r] (5/18), 1941, June 27). Ancak İran'ın tarafsızlık politikası Müttefikler tarafından işgal edilmesine engel olamadı.

İran'daki Alman varlığı ve İran Hükümeti'nin Alman varlığı ile ilgili Müttefiklerin yaptığı ikazlara kayıtsız kalması, işgal için aranan bahanenin bulunmasını kolaylaştırdı. İngiltere ve Rusya tarafından 16 Ağustos 1941'de İran hükümetine verilen eş zamanlı notalarda İran'daki Almanların beşte dördünün sınır dışı edilmesi talebine İran tarafından verilen cevap tatmin edici bulunmadı. Böylece 25 Ağustos'ta şafak vakti Sovyet askeri kuzeyden İran'a girerken, İngiliz askeri Ahvaz'daki petrol sahalarını ve o zaman dünyanın en büyüğü olan Abadan'daki rafineriyi korumak için güneyden girdi (Kuniholm, 1994: 140-141). Sonrasında Başbakan Ahmed Kavam'ın oluruyla ABD, herhangi bir resmî antlaşma olmadan, 1942'nin sonunda müttefiki SSCB'ne askerî yardım göndermek bahanesiyle askerlerini İran'a gönderdi (İvanov, 2021: 375-376).

Bu arada işgal sonrasında Müttefikler, İran hükümeti ile ilişkileri resmî bir temele oturtmak isteğindeydiler. Bunun için aralarında imzalanacak bir anlaşmanın zeminini yavaş yavaş oluşturdular. "Üçlü Anlaşma"nın müzakereleri birkaç ay sürdükten sonra 92 milletvekilinden 80'den fazlası tarafından onaylanan (Coll 28/109/[82r] (163/442), 1942, January 26). İngiliz-Sovyet-İran İttifak Antlaşması, İngiltere, Sovyetler Birliği ve İran arasında 29 Ocak 1942'de (Coll 28/109/[79r] (157/442). 1942, January 29) imzalandı. Bu Antlaşmaya göre; Müttefiklere İran'daki tüm iletişim araçlarını sınırsız kullanma, kontrol etme ve ülkede gerekli gördükleri herhangi bir güçte asker konuşlandırma hakkı tanındı. Bununla birlikte, İran'ın siyasi bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve egemenliği garanti altına alındı. İngilizler ve Ruslar, Almanya ve onunla bağlantılı güçlerle düşmanlıkların sona ermesinden en geç altı ay sonra birliklerini geri çekmeyi taahhüt ettiler (Beaumont, 1981: 218).

II. Dünya Savaşı sonrası İran Azerbaycanı'nda, İran'ın genelinde olduğu gibi zaten kötü olan ekonomik şartların daha da kötüleşmesi, yaşam şartlarının zorlaşması, toplum yapısının yozlaşması, güvenlik güçlerinin asayişli sağlayamaması ve devlet yöneticilerinin baskıcı yönetimi ile beceriksizliği toplum içerisinde rahatsızlıkların çıkmasına ve toplumsal muhalefetin hareketlenmesine neden oldu. "Meşrutiyet Hareketi"nde kahramanlaşan Settar Han ve sonrasındaki Hiyabanî'nin "Azadlık" mücadelesi ile zaten İran tarihinde mevcut olan özgürlük mücadelesi fikri, halk arasında yavaş yavaş filizlenmeye ve sosyo-ekonomik şartlar ile iyice gün yüzüne çıkmaya başladı.

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'nda İran Politikası

II. Dünya Savaşı boyunca Sovyetler Birliği'nin İran politikası; savaşın seyrine uygun olarak farklılıklar ve gelişmeler gösterdi. Savaşın başında Almanlarla iş birliği içerisindeyken, Sovyetler için İran açıkça olmasa bile gizliden bazı emellerinin hedefi durumundaydı. Sonrasında Almanların Sovyetlere saldırması İran'a karşı önceliklerinin ve tavrının değişmesine neden oldu. ABD'nin İran

Büyükelçisi Engert bu dönemi Dışişleri'ne gönderdiği raporunda çok öz bir şekilde belirtmektedir (FRUS/1940/Vol.3/Doc.552, 1940, May 10):

“Görünüşe göre Sovyet Büyükelçiliği ve Alman Elçiliği İran’da yakın iş birliği içinde çalışıyor. Her ikisi de farklı amaçlara sahip olsa da Rus-Alman anlayışının kendilerine sağladığı tüm avantajlardan tam olarak yararlanmaya kararlı görünüyor. Almanya, hiç şüphesiz, İngiliz etkisini zayıflatma ve belki de ortadan kaldırma umuduyla, Sovyetleri İran ve Afganistan’a karşı daha saldırgan bir politika benimsemeye teşvik ediyor. Moskova, kolay ganimetler ve kolay diplomatik veya askeri zaferler elde etme ve mümkün olduğu kadar çok ülkede genel bir sosyal ve ekonomik çöküntüye yol açarak Sovyetlerin kapitalizmi devirmeye yönelik daha büyük hedeflerini güvence altına alma şansının cazibesine kapılmış görünüyor”.

Diğer taraftan Şah, güç siyasetinin kaygan zemininde çaresizlik içerisinde kendi politikasını takip ettiği izlenimini vermekten acıklı bir şekilde kaygılanıyordu. Şah’ın baş danışmanları, Sovyetler tarafından kışkırtıcı olarak değerlendirilebilecek herhangi bir eylemden açıkça kaçınıyorlardı (FRUS/1940/Vol.3/Doc.557, 1940, August 9). İran’ın işgali sonrası Şahlık tacını giyen oğul Muhammed Rıza Han’ın durumu selefinden farklı değildi. İranlılara göre; zaten Batı hayranı bir ailede Batı tarzı bir eğitimle büyüyen Muhammed Rıza Han, Sovyet Rusya’nın aksine Batı’nın İran üzerinde tecavüzkâr hedeflerinin olmadığına inanıyordu. Şah’ın en büyük korkusu Sovyet Rusya’nın İran’a saldırmasıydı. Bu korku onun II. Dünya Savaşı boyunca pasif ve Batı’ya karşı teslimiyetçi bir politika izlemesine neden oldu (Jamalzade & Rahiminia, 1398: 34-35).

Savaş başlar başlamaz Sovyetlerin Polonya’yı işgal etmesi, İran’da kendilerinin de işgal edileceği şüphesi ve endişesi uyandırdı. Bu nedenle gizlice İran’ın Sovyet sınır bölgelerini çok modern olmasa da ufak ufak tahkim etmeye çalıştı (FRUS/1940/Vol.3/Doc.546, 1940, January 3). Polonya işgali sonrası Finlandiya’nın da Sovyetlere teslim olması zaten Sovyetlere karşı tedirginlik hisseden yüksek mevkilerdeki İranlıların daha çok tedirgin olmasına neden oldu. Finlandiya’nın direnip Sovyet emellerinin genişletilmesini engelleyebileceği beklentisi içindeydiler. Finlandiya sonrası Sovyetlerin yeni hedeflere yönelmesinden ve sıranın kendilerine gelmesinden çekiniyorlardı. Tam bu noktada Sovyetler Birliği ile İran arasında 25 Mart 1940’ta Tahran’da Ticaret ve Denizcilik Anlaşması’nın imzalanması İranlı resmî çevrelerin memnuniyet duymasına ve bir ölçüde rahatlamasına neden oldu (FRUS/1940/Vol.3/Doc.548, 1940, March 16). Dolayısıyla savaş öncesi Alman-Sovyet iş birliği, Sovyetlerin İran’a yönelik politikası için belirleyici yıllar oldu. Bununla birlikte Stalin’in tasarladığı jeopolitik plan bazı bakımlardan Çarlık Rusya’sı jeopolitik davranışlardan çok farklı değildi: İran hâlâ Rusya, Almanya ve İngiltere çıkarlarının bulunduğu ve potansiyel olarak çatışabileceği bir alandı. Yine de Stalin, 1941 yazına kadar çıkarları ne olursa olsun, İran üzerinden bir çatışma ortamına girmekten kaçındı. Ancak 22 Haziran 1941 sabahı Almanya’nın saldırdığı haberiyle İran algısı da politikası da ciddi değişime uğradı (Scheid, 2000: 80-81).

Bu değişimin ana nedeni Sovyetler Birliği’nin II. Dünya Savaşı nedeniyle öncelikle güney sınırlarının güvenliğinin sağlanması gerekliliğinden kaynaklanıyordu. Bu durum, I. Dünya Savaşı sırasında İran’dan Rus İmparatorluğu’nu tehdit eden Alman-Türk birlikleri tehdidiyle ilişkiliydi. Ayrıca Sovyetlerin savaştaki zaferi netleşene kadar Sovyet istihbarat servisleri, SSCB’nin yenilgisi durumunda Almanya’nın Asya’daki faaliyetlerinin planlaması dâhilinde; Sovyet güneyini yeniden bölme planları gibi çeşitli tehditlere ilişkin raporlar topluyordu (Morozova, 2005: 88). Ayrıca son yıllarda İran’a bir hayli Alman gelmişti. İran’a gelen Almanlar millî amaçları uğruna faaliyet göstermekten çekinmiyorlardı. Hatta Tahran’da İngilizler ve Ruslar aleyhine gizli çalışmalar yürüten bir cemiyet bile kurmuşlardı (DBTDA 501-31455-124448-1, 1939, Eylül 7). Aynı zamanda Bakü, Rus iç savaşı sırasında İngiltere tarafından işgal edilmiş ve 1940 yılında İngiliz ve Fransız genelkurmayları Kafkasya’daki petrol merkezlerinin imhası için planlar yapmıştı. Ayrıca, Bakü’deki petrol yataklarının jeolojik özellikleri nedeniyle, daha güneydeki sahalarda yapılan sondajlar muhtemelen Sovyet topraklarında bulunan sahalardan petrolün çekilmesine ve Sovyet topraklarındaki yatakların ciddi şekilde tükenmesine neden olabilirdi (Lawson, 1989: 318). Sovyetler İran’da Almanların faaliyetlerini ne kadar yakından takip ediyor ve rahatsızlık duyuyorsa bir o kadar da İngiliz faaliyetlerini takip ediyor, bazı uygulamalarından rahatsızlık duyuyordu. SSCB’nin İran Büyükelçisi Smirnov; İngilizlerin İran’a nüfuz etme planlarını ve bu ülkenin yüksek yönetim kademelerini ele geçirme emellerini bildirerek,

İngilizlerin İran'daki eylem programının oldukça geniş bir şekilde uygulandığını ve karşı önlemler zamanında alınmazsa Sovyetlerin çıkarlarına gerçek bir tehdit oluşturabileceğini bildiriyordu (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 317, ll. 0005-0013, 1942, April 14). Müttefiklerden her biri diğerlerinin İran'daki faaliyetlerine kuşkuyla baksalar ve birbirlerini kollasalar da günün koşullarına uygun hareket edip savaş süresince ortak hedefe yönelik müşterek hareket edebildiler.

Sonuçta; Sovyetler, Batılı güçlerin İran üzerindeki arzularını kendine tehdit olarak görüyordu. İngiltere, İran'ın güneyindeki siyasi üstünlüğüne yönelik her türlü tehdide karşı duyarlıydı. Savaşta zafer ihtimalinin ufukta belirmesiyle, İngiltere ile SSCB'nin İran'daki iş birliği, fark edilmeden rekabete dönüştü. Rekabet büyük ölçüde gizliydi ve karşıt İranlı grupları destekleme biçimini alıyordu. ABD tarihi, ideolojisi ve ulusal çıkarları nedeniyle İngiltere'nin ve İngiliz destekli İranlıların yanında yer alma eğilimindeydi. Ancak yine ABD'nin tavrı, Savaş sonrası dünyada SSCB ile iş birliğini sürdürme arzusu nedeniyle bir miktar kısıtlanmıştı. Ancak bu kısıtlanma, savaşın sonunda Rusya'nın yayılmacı politikasının gün yüzüne çıkmasıyla ortadan kalktı (Tabari, 1967: 6).

SSCB'nin İran'da Petrol Meselesi Üzerinden Güç Dengesi Mücadelesi

Savaş İran'da yayılmaya başladığında İran'da sadece iki petrol konsensüsü vardı: Bunlardan birincisi Anglo-İran Petrol Şirketi, ikincisi ise daha küçük öneme sahip Kavir-i Khurian Petrol Şirketi. Kavir-i Khurian Rusya ve İran ortaklığı olan bir şirket olmakla birlikte Semnan yakınlarındaki bölgede ihmal edilebilir, çok küçük bir arazide faaliyet gösteriyordu (Lenczowski, 1949: 216). Bu nedenle Sovyetler İran'daki petrol imtiyazını çoğaltmaya ve Müttefiklerin gerisinde kalmamaya çalışıyordu.

1943'te İngiliz ve Amerikan petrol şirketleri temsilcileri İran'da Güney, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin petrol imtiyazlarını almak için gizlice müzakere ettiler. 1944 yılında Amerikan şirketi ve jeolistlerin ülkeye geldikleri ve geniş bir alanda petrol araştırmaları yapmak üzere anlaştıkları ortaya çıktığında ulusal kamuoyu, buna şiddetle karşı çıktı. Bu gelişmeler karşısında Sovyetler Birliği, Kuzey Petrol İmtiyazını almak üzere Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Sergey Kavtaradze'yi İran'a gönderdi (Amiri, 2020: 160). 25 Eylül 1944'te Sovyet hükümetinin Kuzey petrolünün kullanım hakkının SSCB'ye verilmesine ilişkin notası ve Komisyon'un Kuzey İran'da petrol imtiyazına ilişkin önerileri Başbakan Said'e sunuldu (Hasanlı, 2006: 48). Sonrasında Sovyet Büyükelçisi Maksimov ve Komiser Yardımcısı Kavtaradze, 1 Ekim sabahı Şah'la görüşmelerinde İran'ın kuzeyinde Azerbaycan'dan Horasan'a kadar uzanan 200.000 kilometrekarelik alanda İran Hükümeti'nden beş yıldan az olmamak üzere petrol araması için bazı haklar talep etti (FRUS/1944/Vol.5/Doc.483, 1944, October 2). Ancak hem Şah hem de Başbakan Said herhangi bir petrol imtiyazı vermeye niyetli değildi. Sovyet komisyonunu bir müddet oyaladıktan sonra nitekim 9 Ekim 1944 tarihli İran basını Başbakan'ın bir gün önceki Meclis'in özel oturumunda, Kabinesi'nin tüm petrol imtiyazı müzakerelerini savaş sonrasına ertelemeyi kabul ettiğini duyurdu (FRUS/1944/Vol.5/Doc.485, 1944, October 9).

Sovyetler üzerinde büyük hayal kırıklığı yaratan bu cevap sonrası Sovyet Büyükelçiliği, Said Hükümeti'nin kararının suçunu bireysel olarak Said'e yükleyerek Said'in istifa etmesi yönünde baskı yapmaya başladı. 21 Ekim'de ilk kez, askerî araçlarla ve dikkat çekici bir şekilde silahlanmış önemli miktarda Rus askeri, Tahran'ın belirli bölgelerinde ve özellikle Meclis binası önünde geçit töreni yaptı. Sovyet işgali altındaki bölgede hükümeti zor durumda bırakacak birtakım engelleyici tedbirleri uygulamaya başladı (FRUS/1944/Vol.5/Doc.490, 1944, October 24). İran'daki SSCB Büyükelçiliği'nde, 24 Ekim'de Tahran basınının temsilcileri tarafından, Kavtaradze'nin İran ile müzakerelerin ilerleyişi hakkında bir rapor sunduğu bir basın toplantısı düzenlendi. Toplantıda Kavtaradze, İran ile SSCB arasındaki ilişkilerin eskisi gibi dostane olmaya devam edeceğini; ancak Başbakan Said'in Sovyetler Birliği'ne karşı takındığı vefasız ve düşmanca tutumun, onunla daha fazla iş birliği olasılığını dışladığını söyledi (İzvestiya, 1944, Ekim 29: 4). Bu, bir Sovyet yetkilisinin Said hükümetine karşı yaptığı ilk açık eleştiri beyanıydı (FRUS/1944/Vol.5/Doc.493, 1944, October 25). Bir aydan fazla süren müzakereler sonuç vermeyince Sovyet Hükümet Komisyonu 25 Ekim'de Tahran'dan Moskova'ya döndü. Sovyet hükümetinin komisyonu henüz Tahran'da iken, SSCB'nin İran'daki askerî, diplomatik ve özel idarelerine Said hükümetinin devrilmesi yönünde talimatlar verildi (Hasanlı, 2006: 51). Nitekim Sovyet heyetinin Tahran'dan ayrılması sonrası Sovyet Haber Ajansı TASS'ın bildirdiğine göre; İran'da Hükümet'in Sovyet petrol imtiyazını reddetmesi üzerine Başbakan Said'i hedef alan geniş çaplı gösteriler yapıldı. Yine TASS'a göre bu gösterilere Tahran'da 20.000, Tebriz'de 25.000 kişi katıldı.

Rus basını; Rus hükümetinin artık Başbakan Said ile iş birliği yapmayacağını, Başbakan'ın büyük bir suç işlediğini Sovyetler Birliği-İran ilişkilerini kötüleştirdiğini ve istifa etmesi gerektiğini bildiriyordu (The New York Times, 1944, October 31: 7).

Gelişmeler karşısında Başbakan Said, 9 Kasım 1944 günü istifa etmek zorunda kaldı. İstifa sonrası Said'in önceden İran'ın Londra Büyükelçisine gönderdiği İran hükümetinin petrol hakkında verilen kararını işaret ederek Sovyet hükümetinin aldığı tavrı tenkit eden mektubu Londra radyosunda açığa çıkarıldı. Başbakan Said radyoda; savaşın sona yaklaştığı sırada bir dost devlet temsilcisinin İran hukukuna aykırı olarak zorla bir isteğini kabul ettirmek istemesini gerek Atlantik Beyannamesi'nin gerekse Tahran Konferansı'nın hükümlerine aykırı bulduğunu, İran Hükümeti'nin İran kaynaklarını herhangi bir hükümete vermekte serbest olduğunu ve Sovyet Hükümeti'nin Meclisin itimatını almış olan bir Başbakan'a bu şekilde davranışının üzücü olduğunu ifade etmişti (DBTDA 501-31963-130407-10, 1944, Kasım 25).

Said'in istifası sonrası İran'da yeni hükümet kabinesinin kurulması iki hafta sürdü. 20 Kasım'da Meclis'in kapalı oturumunda yeni kabine başkanlığına Murtazakulu Bayat aday gösterildi. Bayat, 25 Kasım'da Bakanlar Kurulu'nun oluşumunu açıkladı. Yeni kurulan hükümet Sovyetlerin umutlarını karşılamıyordu. SSCB özel servislerinin verdiği bilgiye göre Bayat kabinesi üyelerinin çoğu Seyid Ziyaeddin'inin arkadaşıydı ve İngilizleri destekliyordu (Hasanlı, 2006: 54). Kurulan yeni hükümetten hiç memnun olmayan Sovyetler 2 Aralık'ta ikinci şoku yaşadı. Meclis üyesi Musaddık'ın hazırladığı bir yasa tasarısı Meclis'te kabul edildi. Kabul edilen bu yasaya göre; başbakan veya bakanlar ya da onların vekilleri ve yardımcıları olan kişilerin, komşu ya da uzak ülkelerin resmî ya da gayri resmî temsilcileri ile petrol imtiyazına ilişkin hukuki nitelikte herhangi bir resmî görüşme yapması veya herhangi bir anlaşma imzalaması yasaklandı. Tasarıda ayrıca, bu şartı ihlal eden kişilerin üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezasına çarptırılacağı ve ömür boyu kamu görevinden menedileceği belirtildi (Pravda, 1944, Aralık 6: 4).

Yaşanan bu gelişmeler Sovyetleri rahatsız etmişti. İran siyasetinde İngiliz yanlısı Seyid Ziyaeddin etkisinin çoğaldığını düşünüyorlardı. Rus basını neredeyse her gün Seyid Ziyaeddin aleyhine haber yapıyordu. Örneğin Sovyet İzvestiya Gazetesi 5 Aralık'taki sayısında "*İran'ın Kuzey bölgelerinde Seyid-Ziyaeddin destekçilerinin terör faaliyetleri*" başlığı ile Seyid Ziyaeddin'e suçlamalarda bulundu (İzvestiya, 1944, Aralık 5: 4). Yine aynı gazete 7 Aralık'taki sayısında; 1 Aralık'ta Özgürlük Cephesi'nin düzenlediği kitlesel mitingler ve gösterilerde Tebriz ve çevre yerleşimlerinde nüfusun her kesimini temsilen elli bin kişi katıldığını, bu gösterilerde; devlet içindeki diktatörlük ajanlarından temizlenmesinin, herkesin güvenini kazanacak, özgürlükçü unsurlardan oluşan ulusal bir hükümetin kurulmasının, Seyid Ziyaeddin'in İran'dan sınır dışı edilmesinin talep edildiğini bildirmekteydi (İzvestiya, 1944, Aralık 7: 3). Son yaşananlar, Sovyetlere kendilerince Güney Azerbaycan özelinde esas olmak üzere İran genelinde birtakım girişim ve müdahalelerde bulunma ihtiyacını ortaya çıkarmaktaydı. Yoksa İran'daki mevcut konumunu savaş sonrası koruması ve İran Kuzeyi petrol yatakları ile ilgili söz sahibi olması mümkün olmayacaktı.

Azerbaycan Millî Hükümeti'nin Kuruluşunda SSCB'nin Rolü ve Bağırov'un Azerbaycan'daki Girişim ve Faaliyetleri

Sovyetler, petrol anlaşması konusunda hüsrana uğradıktan sonra ve II. Dünya Savaşı'nda istediği gelişmeleri elde etmenin de rahatlığıyla 1944 yılı sonu 1945 yılı başlarında Güney Azerbaycan'daki faaliyetlerini artırmıştı. Bu faaliyetlerinin ana planlayıcısı ve uygulayıcısı Sovyet Azerbaycanı Birinci Sekreteri Mir Cafer Bağırov ve ekibiydi. Bu ekipten biri olan Sovyet Azerbaycanı'nın özel görevli bölge sorumlusu Hasan Hasanov tamamı 67 sayfayı bulan İran Azerbaycanı'na ilişkin raporunu 13 Şubat 1945 tarihinde Bağırov'a ulaştırdı. Raporun sonu İran Azerbaycanı'yla ilgili çözülmesi gerekli konulara ve Sovyetlerin politikasına açıklık kazandırılması istenen sorunlara ayrılmıştı. Raporda; Güney Azerbaycan'da çok sayıda iyi eğitilmiş, dürüst ve sadık kişilerin bulunduğu, bu kişilerin Halk (Tudeh) Partisi'nin liderliğinde, sendikalarda ve devlet kurumlarında çalıştıkları belirtildi. Hasanov raporunda Güney Azerbaycan için düşünülen hareketin ana karakterini şöyle vurguluyordu: "... *Tahran'daki Azerbaycanlılardan Ajir gazetesi redaktörü Pişeveri, gazete redaktörlerinden Şeylyaver, öğretmen Melek gibilerin Tebriz'e gelmelerini sağlamalıyız. Gerekli görülürse Sovyet Azerbaycan'ından bazı görevlilerin buraya çekilmesi olasıdır... Şimdiki konumda Güney Azerbaycan'da ileri sürülecek en*

II. Dünya Savaşı Sonrası İran Azerbaycanı'nda Azerbaycan Millî Hükümeti'nin Kuruluşu ve Yıkılışında Sovyetler Birliği'nin Rolünün Değerlendirilmesi

popüler slogan Azerbaycanlıların Fars zulmünden kurtarılması demokratik bir devlet oluşumu ve toprak sorununun çözümlenmesi olabilir” (Hasanlı, 2006: 57-58).

İran'da bulunan Sovyet yetkililerin Moskova'ya gönderdiği raporlar birbirini destekler durumdaydı. Kavtaradze 25 Mayıs 1945'te Dışişleri Bakanı Molotov'a yazdığı raporda; Sovyet birliklerinin İran'dan çekilmesinin ülkede gericiliğin güçlenmesine ve demokratik örgütlerin kaçınılmaz yenilgisine yol açacağını ve bunun sonucunda İran'daki Sovyet etkinliğinin ortadan kalkacağını vurgulayarak, bu durumun oluşmaması için İran'daki birliklerin amaçlarına ulaşılincaya kadar İran'dan çıkarılmasını ertelemeyi teklif etmişti (Yegorova, 1996, May: 8).

Öte yandan, 1945 yılının ortalarında Moskova'ya çeşitli başvurularda bulunan Bağirov, 10 Haziran 1945'te Stalin'e İran'ın kuzeyinde Güney Azerbaycan'da Sovyet sanayi işletmelerinin kurulmasıyla ilgili gizli bir karara imza attırmayı başardı. Kararda, esas olarak Tebriz ve diğer şehirlerde Sovyet Azerbaycan'ın sanayi kuruluşlarının şubelerinin kurulması öngörülmüyordu. 10 Haziran 1945 tarihli Halk Komiserleri Konseyi kararı ile Güney Azerbaycan'ın yakın gelecekte Kuzey Azerbaycan ile birleştirilmesi planlandı. Ardından bu kararın uygulanması için çalışmalar başlatıldı. 11 Haziran 1945'te Güney Azerbaycan ve İran'ın kuzeyindeki diğer vilayetlerle ilgili kararı Molotov, Bağirov, Kavtaradze'ye ve Kremlin'e gönderdiler. 21 Haziran 1945'te Stalin, İran'ın güneyinde petrolle ilgili jeopolitik araştırmalara ilişkin 9168 sayılı Savunma Komitesi Kararını imzaladı. Bu kararda kısaca İran petrol sahalarında jeopolitik araştırma yapmak için SSCB Petrol Komiserliği Azneft Birliği'ne bağlı bir hidrojeoloji dairesi oluşturulması ve İran'da petrolle ilgili jeolojik araştırmaların yapılması talimatı verildi. Bu karar, Haziran 1945'ten itibaren Sovyetler Birliği'nin Güney Azerbaycan özelinde İran'la ilgili politikasının ana unsurunun petrol meselesi olduğunun bir göstergesiydi. 6 Temmuz 1945'te Komünist Parti Merkez Komitesi Siyasi Bürosu uzun bir tereddütten sonra “*Güney Azerbaycan ve Kuzey İran'daki Diğer İllerde Ayrılıkçı Hareket Örgütlenmesine Yönelik Önlemler*” adlı gizli bir karar aldı. Kararda, Azerbaycan'ın İran sınırları içindeki vilayetlerine genişleme hakkı ve ulusal özerklik verilmesi yönünde hazırlıklara başlanması uygun görüldü (Şimşir, 2010: 86-87).

Moskova'nın aldığı bu 6 Temmuz kararları doğrultusunda; İran devleti içinde geniş yetkilere sahip ulusal özerk bir Azerbaycan bölgesi oluşturmak için hazırlık çalışmalarına başlanması, Güney Azerbaycan'da ayrılıkçı harekete önderlik etmek amacıyla “Azerbaycan Demokrat Partisi” (ADP) adı altında demokratik bir parti kurulması, Sovyet yanlısı insanlar ile parti eylemcileri için nefsi müdafaa amacıyla, yabancı üretim silahlarla donanmış muharebe grupları oluşturulması ve tüm bu faaliyetleri finanse etmek için Sovyet Azerbaycan'ı Komünist Parti Merkez Komitesine bir milyon rublelik özel bir fon oluşturulması hususlarında Bağirov talimatlandırıldı (GAPPOD AzR, f.1,op.89,d.90,II.4-5, 1945, July 6).

Talimatı alan Bağirov hemen çalışmalara başlamış, bir hafta sonrasında G. Malenkov'a (SSCB Devlet Savunma Komitesi üyesi) çok gizli şifreli “*Güney Azerbaycan ve İran'ın Kuzey Eyaletlerinde Özel Görevlerin Yürütülmesine Yönelik Önlemler*” talimatnamesini göndermişti (Hasanlı, 2006: 68). Buna göre: ADP'nin oluşturulması amacıyla; Pişeveri ve Kambahşi (Tudeh'in ileri gelenlerinden)'nin, görüşmelerin gerçekleştirilmesi için Bakü'ye ulaşımı organize edilecekti. ADP'nin Tebriz merkezde ve başka yerlerde örgütlenme komiteleri oluşturmak için, bir ay içinde aydınlar, orta sınıf tüccarlar, küçük ve orta seviye toprak sahipleri ve çeşitli demokratik partilerdeki din adamlarından ve ayrıca partisizlerden yetkili demokratik unsurlardan adaylar seçilecekti. Halk Partisi (Tudeh) örgütlerinin dağıtılmasına ve üyelerinin ADP'ye girmesine karar vermesini tavsiye edilecekti. ADP öncelikle Tebriz'de teşkilatlanacak, daha sonra Güney Azerbaycan'ın diğer yerleşim yerlerinde teşkilatlanacaktı. Demokratik basında sistematik olarak ADP hakkında olumlu haberler ile ADP'ye katılma çağruları yapılacaktı. Tebriz düzenleme komitesi için programların ve bir tüzüğün hazırlanması organize edilecekti (GAPPOD AzR, f.1, op.89, d.90, II.9-15, 1945, July 14).

Sovyetler Birliği, Güney Azerbaycan'da ayrılıkçı hareketin hazırlıklarına hızla devam ederken, bölgede hem ekonomik durum hem de siyasi durum birçok yönden zor ve karmaşıktı. Azerbaycan'daki nüfusun sosyo-ekonomik durumunun ciddiyeti, işsizlik, yüksek fiyatlar, başta jandarmanın kuvvetleri olmak üzere devlet görevlilerince uygulanan şiddet, keyfilik ve zulüm halkta yılmınlığa yol açtı. Güney Azerbaycan'daki ekonomik ve sosyal durum son derece zor ve dayanılmazdı. Böyle bir durumda, halk

arasında rejime karşı millî eksenli bir örgüt oluşturma ihtiyacı olmakla birlikte ayrılıkçı bir hareket için siyasi, ekonomik ve sosyal ortam da son derece müsaitti (Rehimli, 2009: 63-67).

Sovyetler, Güney Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik çöküşünü kendileri lehine çevirmek için siyasi faaliyetlerin dışında 4. Ordu Komutanlığı vasıtasıyla birtakım toplumsal gelişim ve propaganda faaliyetlerine girişmişlerdi. Askerî doktorlar halkın en yoksul kesimine ücretsiz hasta bakımı ve ilaç yardımı, salgın hastalıklara karşı aşılarda yaptılar. Halka kendi ana dillerinde Sovyet filmlerinin gösterimleri yapıldı. Kızıl Ordu'nun sanatsal faaliyetlerine ilişkin ücretsiz konserler verildi. Büyük garnizonların bulunduğu şehirlerde, radyo istasyonlarının bulunduğu merkezde, meydanlara güçlü bir hoparlör yerleştirildi. Bu sayede Moskova, Bakü ve ayrıca yerel programların iletimi organize edildi. “*Vatan Yolunda*”, “*İran Dostu*” ve “*Günün Haberleri*” gazetelerinde makaleler yayımlandı. (GAPPOD, f.1,op.89,d.106, 1945, July).

Sovyet üst yönetimi tarafından ADP'yi kurmak için seçilen Pişeveri, hatıralarında bahsetmese de Hasanlı'ya göre; Parti'nin tüzük hazırlıkları Tebriz'de tamamlandı ve Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Komitesi mevzuatta ekleme ve değişiklikler yaptı. Kısa bir süre sonra, Bağirov, İran-Azerbaycan ilişkilerinin giderek artan hızına ilişkin geniş kapsamlı bir tartışma için Moskova'ya çağrıldı. ADP'nin parti program ve tüzüğü Molotov, Beriya (Devlet Güvenlik Komitesi Başkanı) ve Malenkov tarafından son bir kez daha gözden geçirildi. Bazı küçük değişiklikler dışında parti program ve tüzüğü uygun görüldü. En önemlisi özerklik konusunun programda yer almasıydı. Moskova'dan döndükten hemen sonra Bağirov, programda yapılan eklemeler ve değişikliklerle ilgili konuları Tebriz'deki muhataplara aktardı (Hasanlı, 2006: 77-81).

Güney Azerbaycan'da gelişen olaylar üzerine Merkezî Hükümet'in tedbir alma girişimlerine karşı Sovyetler de tedbir almakta gecikmiyordu. Bağirov tarafından, Güney Azerbaycan'da özerklik hareketinin gelişmesine merkezî hükümetçe müdahale eden kişi ve kuruluşları tasfiye etmek için, yerel halktan silahlı partizan müfrezeleri örgütleyecek, özel eğitilmiş Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden yirmi bir deneyimli Sovyet İçişleri Halk Komiserliği (NKVD) ve Devlet Güvenliği Halk Komiserliği (NKGB) ajanı seçildi. Bu amaca hizmet edecek 75 tarım işçisi NKVD-NKGB elemanları tarafından uzun süredir bir dizi özel savaş görevinin yerine getirilmesi için yetiştiriliyordu. Bu kişiler görev yerlerine gönderilmeden önce Bakü şehrinde siyasi, askerî ve özel eğitimden geçeceklerdi. Operasyonların gizli tutulması için yetiştirilen personel Güney Azerbaycan şehirlerindeki Sovyet askerî birliklerine komutan vekili ve er olarak gönderildi (GAPPOD, f.1, op.89, d. [95], 1945, October 21).

Yapılan hazırlıkların sonunda tarihe “12 Şehriver Bildirisi” olarak geçen 3 Eylül 1945 tarihinde Pişeveri'nin, partinin sözcüsü olan Azerbaycan Gazetesi'nin ilk sayısında “*Fırkamız işe başladı*” (Azerbaycan Gazetesi, 1324, Şehriver 14 1945, Eylül 5) başlığıyla duyurulan ADP kuruldu. Bağirov'un Millî Hükümetin oluşturulması ile ilgili Moskova'dan oluru almasıyla da (GAPPOD, f.1, op.89, d. [90], 1945, December 5). 21 Azer (12 Aralık 1945)'de Azerbaycan Millî Hükümeti kuruldu. Azerbaycan Millî Hükümeti kısa süren iktidarında birçok reformu hayata geçirdi. Azerbaycan'da sosyal hayatı ve iş hayatını iyileştirecek ve gelişmesini sağlayacak birçok karar alındı, yasalar çıkarıldı. Özel mülkiyete dokunmadan Azerbaycan'ın sanayileşmesi ve ağır sanayinin kurulması planlandı. Tebriz Üniversitesi kuruldu ve öğretime başladı. Türkçeyi resmî dil ilan etti. “Mal Paylaşımı Kanunu” ve “Müsadere Kanunu”nu (Çeşmazer, 1986: 111) kabul ederek toprak reformuna başladı.

Bununla birlikte iktisadi ve mali sorunların yanında diğer tüm faaliyetlerde Millî Hükümet'in yetişmiş insan gücüne ihtiyacı vardı. Bunun için Millî Hükümet Bağirov vasıtasıyla Moskova'ya yetişmiş insan gücü desteği için müracaat etti (GAPPOD, f.1, op.89, d.90, 1945, December 23). Molotov tarafından görevlendirilenlerin Sovyet kimliklerini saklamaları kaydıyla, Millî Hükümet'in isteğinin karşılanmasının uygun bulunduğu 25 Aralık'ta Bağirov'a bildirildi (GAPPOD, f.1, op.89, d.90., 1945, December 24). Böylelikle özellikle İçişleri Bakanlığı ve istihbarat işlerinde kullanılmak üzere önemli bakanlıklara ve kurumlara Kuzey Azerbaycanlı danışmanlar görevlendirildi.

Millî Hükümet'in kuruluşundan kısaca bahsedilen yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı gibi; Hükümet'in kuruluşu öncesinden itibaren her aşamada Sovyetlerin müdahil olduğu görülür. Hâlihazırda ulaşılabilen Sovyet belgeleri; 1941'den 1946 sonuna kadar Sovyetlerin Güney Azerbaycan politikasının oluşmasında ve uygulanmasında en önemli aktörün Mir Cafer Bağirov olduğunu göstermektedir.

II. Dünya Savaşı Sonrası İran Azerbaycanı'nda Azerbaycan Millî Hükümeti'nin Kuruluşu ve Yıkılışında Sovyetler Birliği'nin Rolünün Değerlendirilmesi

Bağirov, yüksek mevkilere hırslı birisiydi, Adıgüzel Memmedov Bağirov'un hayatını incelediği eserinde Bağirov'un Güney Azerbaycan politikasındaki ana amacının, İran'da yaşayan Azerbaycanlılara haklarını koruma adı altında özerklik kazandırmak, Azerbaycanlıların yardımıyla Şah rejimine baskı yapmak ve SSCB'nin çıkarlarına fayda sağlamak olduğunu belirterek Bağirov'un asıl hedefinin, Güney Azerbaycan'ı özerklikten egemen bir devlete dönüştürmek ve SSCB topraklarıyla birleştirmek, yani Azerbaycan topraklarını genişletmek olduğunu ifade etmektedir (Memmedov, 2007: 76).

Stalin'e koşulsuz sadık biri olan Bağirov, birleşik bir Azerbaycan görme arzusuyla hareket etse de bu arzusunu Stalin'e açıklama konusunda temkinli davrandı. Aksine davranması zaten mümkün değildi; yoksa başına gelebilecekleri çok iyi biliyordu. Raporlarında açıkça iki Azerbaycan'ın birleşmesini önermedi; ancak Sovyet nüfuzunun büyümesini, kültürel yardımlarının başarısını, ajan ağının boyutunu överek bu seçeneği olasılıklar alanına yerleştirmeye çalıştı. Ama yine de öncelikleri belirleyen, Stalin'di. Bağirov'a İran'daki nüfuzunu artırması; fakat beladan uzak durması yönünde belirsiz bir emir verdi. Stalin ancak diplomasi yolu ile petrol imtiyazı elde etmeyi başaramadığında İran'a karşı Azerbaycan'ı elinde koz olarak tutmaya çalıştı. Stalin ADP'ye tam destek verdiğinde iki seçenektan birini umuyordu: Ya hareket o kadar başarılı olur ki Güney Azerbaycan'ı İran'dan ayırarak hem güvenlik ikilemini hem de petrol arzusunu çözer; ya da Tahran'ı mevcut İran hükümetinden istediği tavizi alacak kadar korkutur. Ancak Demokrat Hareket'in Moskova ve Bakü tarafından tasarlandığı, yaratıldığı ve gidişatı kontrol ettiği bilirse de bu, İran'da bir Azeri millî bilinci geleneğinin olmadığı veya Azerilerin Tahran'daki merkezî hükümete karşı meşru bir şikâyet nedeni olmadığı anlamına gelmemektedir (Scheid Raine, 2010: 30-32).

SSCB'nin Güney Azerbaycan Politikasından Vazgeçmesinde Uluslararası Baskının ve Petrolün Rolü

Azerbaycan Millî Hükümeti'nin reform ve başarılarının doruk noktasındayken İran içerisinde ve uluslararası alanda gerçekleşen gelişmeler rüzgârın tersine dönmesine ve Azerbaycan Millî Hükümeti'nde morallerin bozulmasına neden olmuştu. Öncelikle Güney Azerbaycan olaylarında istenilen başarıyı gösteremeyen Başbakan Hâkimi istifa etmiş, yerine 26 Ocak 1946'da Meclis'te Başbakanlık için yapılan seçimde en yüksek oyu alan Kavam, hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Kavam'a verilen önemli işlerin başında Azerbaycan meselesinin halledilmesi ve Sovyet birliklerinin İran'dan çıkarılması geliyordu (Vahidei rad, 2019 (1398): 122). Kavam, İngiltere, ABD ve SSCB ile dostane ilişkileri, hiçbir ülkeyi küstürmeden bir "*pozitif denge*" politikası içerisinde yürütebilecek beceride bir politikacıydı. Kavam İran'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma ihtiyacı konusunda da ısrarcı ve bunu başarabilecek kabiliyetteydi (Fawcett L. L., 1992: 54). Azerbaycan meselesinin çözümünde Kavam'ın stratejisi; ABD ve İngiltere'nin desteğini alarak Birleşmiş Milletler vasıtasıyla Sovyetlere bir yandan baskı yaparken diğer taraftan Sovyetlerin çok istediği petrol imtiyazını koz olarak kullanarak Sovyet birliklerinin İran'dan çıkışını sağlamak ve Azerbaycan meselesinden uzaklaştırmaktı. Kavam'ın ilk icraatı kendisinden beklendiği üzere Sovyetlerin İran'dan çekilmesi ve Azerbaycan meselesini çözmek üzere Moskova'ya gitmek oldu. Kavam 19 Şubat'tan 7 Mart 1946'ya kadar Rusya'nın başkentinde kaldığı süre boyunca aralarında Stalin ve Molotov'un da bulunduğu çok sayıda üst düzey Rus yetkiliyle görüşmek üzere bir araya geldi (Harper, 2016: 111).

Moskova'daki gelişmeler hem ABD'de hem İngiltere'de günü gününe takip ediliyordu. Kavam'ın Moskova'daki görüşmelerinin olumsuz gitmesi üzerine ABD, 6 Mart 1946'da Sovyetlere bir nota verdi. Notada; II. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın 2 Eylül 1945'te teslim olduğu dikkate alındığında 29 Ocak 1942 tarihli İngiliz-Sovyet-İran Antlaşması'na göre Müttefiklerin 2 Mart 1946'dan önce askerlerini İran'dan çekmiş olmaları gerektiği belirtildi (FRUS/1946/Vol.7/Doc.247, 1946, March 5). Rusya'nın tutumundan İngiltere de son derece rahatsızdı. İngiltere, Rusya'nın bitmez tükenmez bir ihtirasın ifadesi olarak açıkça takındığı tavrın hastalıklı bir siyaset oyunu olmayıp, doğrudan doğruya kuvvet kullanımına dayanan bir davranış olduğu düşünüyordu. Bu İngiltere'nin hayati menfaatlerine doğrudan tehditti ve acil önlem alınması gerekiyordu. Alınacak önlemler için II. Dünya Savaşı'nın ana aktörlerinden ve savaş boyunca Sovyetler ile yakın temasta olan İngiltere eski başbakanı Winston Churchill görevlendirildi (DBTDA 534-37170- 148366-45, 1946, Mart 11). Churchill, 5 Mart 1945'te Amerika'nın Funton şehrinde ABD Başkanı Truman'ın da katıldığı ve tarihe "*Demir Perde*" deyiminin ilk defa kullanıldığı ünlü konuşmasını yaptı. Konuşmasında; Sovyet Rusya'nın yakın gelecekte ne yapmayı planladığını ya da onların yayılcı eğilimlerinin sınırlarının neler olduğunu bilmediğini,

kazanılan zafer ile güçlerinin ve doktrinlerinin sınırsız yayılması arzusunda olduklarını söyleyerek muhtemel tehlikeye karşı ABD ve İngiltere'nin güç birliğine ihtiyaç olduğunu vurguladı (Churchill, 2004: 420-423).

ABD için gelişen son durum artık İngilizlere bırakılan Orta Doğu'daki inisiyatifi ele almanın zamanı geldiğini gösteriyordu. Moskova'ya sert ifadelerle bir nota hazırlandı ve birkaç gün içinde toplanacak olan BM Güvenlik Konseyi'ndeki ABD delegasyonuna İran meselesinde Sovyetlere karşı tam bir tavır sergilemesi talimatı verildi. ABD bunu yaparak, dış politikasında ilk kez, daha sonra Truman Doktrini'nde ifadesini bulacak olan komünist saldırganlığa ve yayılmaya karşı kolektif güvenlik politikasına yönelişini göstermiş oldu. 6 Mart notasından sonra 9 Mart'ta tekrar bir nota Moskova'ya iletildi. 9 Mart notası, Sovyet hükümetine önceden yapılan herhangi bir iletişimden çok daha sert ve daha emredici bir dille ifade edilmişti. Daha önceki ABD notasında (6 Mart) ısrar edildiği gibi İran'dan askerlerini çekmek yerine, Sovyet hükümetinin İran'a ilave kuvvetler getirip getirmediğini öğrenmek istediğini belirtti. Eğer Sovyet kuvvetleri artırılıyorsa, ABD hükümeti bunun amaçlarına ilişkin hemen bilgi istiyordu (Rossow, 1956, Winter).

Müttefiklerin söyleminin sertleştiği bir sırada, 1946 yılı Mart'ın 14'ünde Bağirov, Culfa'da (Nahçıvan) Pişeveri başta olmak üzere Millî Hükümet yetkilileri ile görüştü. Oluşan uluslararası baskıdan kaynaklanarak Bağirov, ilk kez Sovyet birliklerinin Kuzey İran'dan çıkabileceği ihtimalini AMH liderlerine aktardı (Hasanlı, 2006: 234). Millî Hükümet ileri gelenleri gibi bu hükümetinin oluşmasının mimarı Bağirov ve Stalin de dâhil herkes biliyordu ki Sovyet desteği olmadan Millî Hükümet'in ayakta kalma imkânı yoktu.

Sovyetlerin üçlü anlaşma gereği İran'dan çıkması gereken tarih olan 2 Mart'tan itibaren olaylar ve açıklamalar baş döndürücü bir hızda gelişti. 14 Mart'ta Bağirov, AMH liderlerine Sovyetlerin çekilme ihtimalini açıkladığına göre; çekilme kararının muhtemelen 3 Mart- 14 Mart arasında verildiği akla gelmektedir; zira daha 3 Mart'ta Sovyet birlikleri Tahran ile Irak ve Türkiye sınırlarına doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Bu sırada yukarıda bahsedilen ABD'nin 6 ve 9 Mart notaları vardır. Bazı araştırmacılar, kayıtlarda bulunamayan Başkan Truman'ın Stalin'e gönderdiği bir ultimatodan bahsetseler de ancak bu hiçbir zaman resmî olarak doğrulanmamıştır. Başkan Truman'ın 24 Nisan 1952 tarihinde yaptığı basın toplantısında; *"1945'te İran'dan çıkarmak için Sovyetler Birliği'nin başkanına bir ultimatoma göndermek zorunda kaldım"* dese de ultimatoma hangi nota ile verildiğinin sorulması üzerine; belgeyi yayımlamayacağını, ultimatoma kamuoyuna açıklanmadığı cevabını verdi. Aynı günün ilerleyen saatlerinde bir Beyaz Saray sözcüsü, Başkan'ın İran hakkındaki sözlerine açıklık getirerek; Joseph Stalin'e hiçbir zaman resmi bir ultimatoma gönderilmediğini, ancak 6 Mart 1946'da Moskova'ya, 29 Ocak 1942 tarihli İngiliz-Sovyet-İran Anlaşması uyarınca kararlaştırılan son tarihten sonra Sovyet birliklerinin İran'da tutulması konusunda ABD'nin tutumunu belirten bir notanın iletildiğini açıkladı (Truman, 1952).

Konuyu Sovyet belgelerini inceleyerek açıklayan Fernande Beatrice Scheid; açıklanan mevcut belgelerin Stalin'in aklında neler olup bittiğine dair tam bir fikir edinilmesine izin vermese de Stalin'in Washington korkusu nedeniyle askerlerini geri çektiği teorisinin şüpheli olduğunu belirtmektedir. Stalin, askerlerinin geri çekilmesi karşılığında petrol ve Azeri özerkliğini takas etme stratejisini, Güvenlik Konseyi veya Washington'dan gelen baskıyı hissetmeden çok önce hazırlamıştı. Plan, konunun Güvenlik Konseyi'nde tartışıldığını görme korkusuyla hızlandırılmıştı. Truman'ın ultimatoma efsanesi, ABD'nin Sovyet rakibini mağlup ettiği pek çok siyasi güçleşme karşılaşmasının ilki olması nedeniyle siyaseten gündemde tutulmuş olmalıydı (Scheid, 2000: 329-330).

Ayrıca ADP lideri Pişeveri'nin Sovyetlerin kendilerini yüzüstü bıraktıkları yönünde sert eleştirisi üzerine Stalin'in Pişeveri'ye gönderdiği mektup, bu konuya üstü kapalı da olsa açıklık getirmektedir (Hasanlı, 2006: 299-300):

"İngilizler ve Amerikalılar bize, eğer Sovyet birlikleri İran'da kalabiliyorsa, neden İngiliz birlikleri Mısır'da, Suriye'de, Endonezya'da, Yunanistan'da, ayrıca Amerikan birlikleri Çin, İzlanda ve Danimarka'da kalamasın dediler. Bu nedenle, bu aracı İngilizlerin ve Amerikalıların elinden almak, sömürgelerdeki kurtuluş hareketini serbest bırakmak ve böylece özgürlükçü politikamızı daha haklı ve etkili kılmak için İran ve Çin'den asker çekmeye karar verdik... Burada her devrimcinin bildiği tekniği kullandık.

II. Dünya Savaşı Sonrası İran Azerbaycanı'nda Azerbaycan Millî Hükümeti'nin Kuruluşu ve Yıkılışında Sovyetler Birliği'nin Rolünün Değerlendirilmesi

Bugün İran'ın durumuna benzer bir durumda, eğer hareketin takip ettiği asgari taleplere ulaşmak istiyorsak, hareketin ilerlemesi, asgari taleplerin ötesine geçmesi ve hükümet için bir tehdit yaratması, hükümet genelinde tavizler verilmesi olasılığını güvence altına alması gerekiyor. Daha çok ileri gitmezseniz, İran'ın mevcut durumunda Kavam hükümetinin şimdi vermek zorunda olduğu tavizleri alma şansınız olabilir. Devrimci hareketlerin yasası budur”.

Neticede; Sovyet Birlikleri 1946 yılı Mayıs ayı içerisinde İran'dan çekilmesini tamamladı. Böylece Azerbaycan Millî Hükümeti kaderi ile baş başa kaldı. Hâmisini kaybeden Millî Hükümet, İran Merkezî Hükümeti'nin baskısına çok fazla dayanamadı. Merkezî Hükümet, Güney Azerbaycan'da gelişen bu özgürlük hareketini çok sert bir şekilde ortadan kaldırdı. 12 Aralık 1945'te İran takvimine göre 21 Azer'de başlayan ve “21 Azer” hareketi olarak bilinen mücadele tam bir yıl sonra son buldu. Bir yılda yapılan tüm kazanımların hepsi yok edildi. Türkçe tekrar yasaklandı. Binlerce kişi yargısız infaz edildi, yine binlercesi Azerbaycan'da kurulan Askerî Sahra Mahkemesi kararı ile idam edildi. Binlerce kişi hapse atıldı veya sürgün edildi.

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrasında İran'ın Müttefikler tarafından işgal edilmesinin bir sonucu olarak Rıza Şah tacını oğluna devretmek zorunda kaldı. Yeni Şah ile birlikte göreceli oluşan serbestlik ortamında uzun yıllar sessiz kalan muhalefet güçlenmeye başladı. Oluşan bu yeni serbestlik ortamından çoğunluk nüfusu Türk olan Güney Azerbaycan da yararlandı. SSCB'nin Güney Azerbaycan'a yönelik özerkliği destekleyen bir politikası olmasaydı bile Güney Azerbaycan'ın siyasi ve toplumsal atmosferi burada milliyetçilik hareketlerinin filizlenmesi için müsaitti. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin Güney Azerbaycan'ı ilgi alanına alması için birçok nedeni vardı. Öncelikle 1826 Antlaşması ile Azerbaycan, İran ve Rusya arasında Aras Nehri sınır olmak üzere ikiye bölünmüştü. Dolayısıyla Güney Azerbaycan'da olabilecek her türlü sosyo-politik gelişme kuzeydeki akrabaları etkileme durumu vardı. Sovyetler kendi dışında batılı bir gücün Güney Azerbaycan'da söz sahibi olmasını güvenlik meselesi olarak görüyordu. Ayrıca Güney Azerbaycan'daki petrol yataklarının jeolojik olarak kendi sınırları içerisindeki petrol yatakları ile bağlantılı olma ihtimali yüksekti. Bu nedenle Moskova'nın stratejik öneme sahip Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin güvenliğini Güney Azerbaycan'dan başlatması anlaşılabilir bir durumdur.

İran'ın İngiliz ve Sovyet birlikleri tarafından işgal edilmesi ile birlikte başlangıçta Sovyetler Güney Azerbaycan'a yönelik faaliyetlerini artırdı. Bu faaliyetler daha çok bölgeyi tanımaya ve askerî faaliyetleri kolaylaştırıcı etüt ve bilgi toplamaya dönüktü. Bu faaliyetler bölgede direkt olarak ayrılıkçı hareketleri destekleyecek bir niyetle başlamasa da ileriye dönük olması muhtemel senaryoların hazırlığını kapsayacak özellikteydi. İşgal yıllarında Sovyetlerin İran Azerbaycanı'na yönelik politikasının planlayıcısı ve takipçisi olan Bağirov, Güney Azerbaycan'da ayrılıkçı bir hareketin oluşumunu arzu etti ve bu yönde girişimlerde bulundu; ancak hiçbir zaman Stalin tarafından konulan sınırın dışına çıkmadı. Savaşın başlarında Sovyetlere karşı Alman tehdidinin etkisi, Müttefiklerin iyi ilişkilerine ve İran üzerinden gönderecekleri askerî yardıma daha fazla önem vermesi nedenleri ile Moskova, Bağirov'un arzusunu dizginledi ve ileri gitmesine izin vermedi. Ancak savaşta Almanlara karşı zafer kazanmaya başlandığı zaman dondurulmuş ve biriktirilmiş beklentiler yeniden canlandırıldı ve Bağirov'a hareket serbestliği tanındı. Üstelik İngilizlere tanınan petrol imtiyazına benzer bir imtiyaz için 1944 yılında diplomatik girişimde bulunulmuş; ancak başarı elde edilememişti. Bununla birlikte Bağirov'a tanınan serbestliğin sınırı Sovyet ulusal çıkarların zedelenme seviyesi idi.

Stalin için Bağirov'un gönüllü yüklendiği misyonun başarılı olması, II. Dünya Savaşı'nın muzaffer Sovyetlerine kazanılan zaferin bir hediyesi olacaktı. Eğer işler yolunda gitmez, Güney Azerbaycan'da bağımsızlık olmaz, bir özerklik dahi kazanılmazsa bile oluşan yeni durum, İran üzerinde bir tehdit unsuru olarak kullanılırdı. Sonuçta SSCB'nin, İran üzerinde arzuladığı petrol imtiyazı başta olmak üzere diğer emellerine ulaşması için ülkenin iç meselelerine müdahil olmalarını kolaylaştırırdı.

Ancak işler Sovyetlerin istediği gibi gitmedi. ABD ve İngiltere muzaffer Sovyetlerin daha ileri gitmesinden ve kendi çıkarlarına zarar vermesinden korktu. Böylelikle eski dostlar arasında, birçok yazarın “Soğuk Savaşın” ilk mücadelesi olarak adlandırdığı; Güney Azerbaycan'da bir güç mücadelesi başladı. ABD ve İngiltere özellikle başta yeni kurulan Birleşmiş Milletler olmak üzere tüm diplomatik

baskı araçlarını kullanarak Sovyetlere karşı tavır koydular. Bu tavır Sovyetlerin Güney Azerbaycan için ödenebilecek bedelin sınırlarını zorladı ve Sovyetleri geri adım atmaya ikna etti. Tüm yaşananların sonunda; Sovyet tasarımı ve desteği ile kurulan Azerbaycan Millî Hükümeti tam bir yılın sonunda yine Sovyetlerin desteğini çekmesi ile ibret verici acı olaylar yaşanarak yıkıldı. Özgürlüğe ve temel insanî haklara hasret masum insanların özelemleri boşa çıktı. İran bu olayı ulusal bütünlüğünün yeniden kazanıldığı bir bayram olarak tanımladı. ABD ve İngiltere yeni ortaya çıkan rakibin sınırlarını yoklamış ve rakibine karşı ilk güç mücadelesini kazanmış oldu. Sovyetler çok arzuladığı petrol imtiyazını alamadığı gibi dış politikada da büyük bir itibar kaybına uğradı.

Kaynaklar

- Amiri, M. S. (2020). "Azerbaijan Democratic Party: Ups and Downs (1945-1946)". *Revista Humanidades*. 10 (1), 156-168.
- Attar, A. (2006). *İran'ın Etnik Yapısı*. Ankara: Divan Yayıncılık.
- Azerbaycan Gazetesi. (1324, Şehriver 14 (1945, Eylül 5)). "Fırkamız İşe Başladı". (1), 1.
- Baqai, I. (March 1948). "Iran and The Powers". *Pakistan Horizon*. 1 (1), 62-73.
- Beaumont, J. (1981). "Great Britain and The Rights of Neutral Countries: The Case of Iran, 1941". *Journal of Contemporary History*. 16 (1), 213-228.
- Churchill, W. S. (2004). *Never Give in! The Best of Winston Churchill's Speeches*. London: Pimlico.
- Coll 28/109/[79r] (157/442), (1942, January 29). *Persia. Anglo-Soviet-Persian Treaty of Alliance, 1942*. Qatar Digital Library (QDA), (<https://www.qdl.qa/en>).
- Coll 28/109/[82r] (163/442), (1942, January 26). *Persia. Anglo-Soviet-Persian Treaty of Alliance, 1942*. (QDA).
- Çeşmazer, M. K. (1986). *Azerbaycan Demokratik Partiyası'nın Yaranması ve Faaliyeti (Cenubu Azerbaycan 1945-1946'lı Yıllar)*. Bakü: Elm.
- DBTDA (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi). 501-31455-124448-1. (1939, Eylül 7). *İran'daki Almanların Harekâtı*.
- DBTDA 501-31963-130407-10. (1944, Kasım 25). *Eski İran Başbakan'ı Sait Tarafından Londra Büyükelçisi'ne Gönderilen Mektup*.
- DBTDA 534-37170- 148366-45. (1946, Mart 11). *Amerika ve İngiltere'nin Sovyet Rusya Siyaseti*.
- Ext 3703/41/[3r] (5/18), (1941, June 27). *Reactions in Middle East (expt. Afghanistan) to Russo-German War*. (QDA).
- Fatemi, F. (1980). *The U. S. S. R. in Iran: The Background History of Russian and Anglo-American Conflict in Iran, Its Effects on Iranian Nationalism and The Fall of The Shah*. New York: A. S. Barnes.
- Fawcett, L. L. (1992). *Iran and The Cold War: The Azerbaijan Crisis of 1946*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FRUS/1940/Vol.3/Doc.546, (1940, January 3). *Telegram from The Chargé in Iran (Engert) to The Secretary of State*. Foreign Relations of The United States (FRUS) Papers, (<https://history.state.gov/historicaldocuments>).
- FRUS/1940/Vol.3/Doc.548, (1940, March 16). *Telegram from the Chargé in Iran (Engert) to The Secretary of State*.
- FRUS/1940/Vol.3/Doc.552, (1940, May 10). *Telegram from the Chargé in Iran (Engert) to The Secretary of State*.
- FRUS/1940/Vol.3/Doc.557, (1940, August 9). *Telegram from The Chargé in Iran (Engert) to The Secretary of State*.
- FRUS/1944/Vol.5/Doc.483, (1944, October 2). *Telegram from The Ambassador in Iran (Morris) to The Secretary of State*.

II. Dünya Savaşı Sonrası İran Azerbaycanı'nda Azerbaycan Millî Hükümeti'nin Kuruluşu ve Yıkılışında Sovyetler Birliği'nin Rolünün Değerlendirilmesi

FRUS/1944/Vol.5/Doc.485, (1944, October 9). *Telegram from The Ambassador in Iran (Morris) to The Secretary of State.*

FRUS/1944/Vol.5/Doc.490, (1944, October 24). *Telegram from The Ambassador in Iran (Morris) to The Secretary of State.*

FRUS/1944/Vol.5/Doc.493, (1944, October 25). *Telegram from The Ambassador in Iran (Morris) to The Secretary of State.*

FRUS/1945/Vol.7/Doc.301, (1946, April 4). *Telegram from The Ambassador In Iran (Murray) to The Secretary of State.*

FRUS/1946/Vol.7/Doc.247, (1946, March 5), *Telegram from The Secretary of State to The Secretary of State.*

GAPPOD AzR, f.1,op.89,d.90,II.4-5. (1945, July 6). *Decree of The CC CPSU Politburo to Mir Bagirov CC Secretary of The Communist Party of Azerbaijan.* Wilson Center Digital Archive (WCDA), (<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/>).

GAPPOD AzR, f.1,op.89,d.90,II.9-15, (1945, July 14). *Secret Soviet instructions, measures to carry out special assignments throughout Southern Azerbaijan and The northern provinces of Iran.* (WCDA).

GAPPOD, f.1, op.89, d.[90], (1945 December 5). *Telegram to Bagirov from Molotov on National Committee proposal.* (WCDA).

GAPPOD, f.1, op.89, d.[95], (1945, October 21). *Message from Bagirov and Maslennikov to Beria on arming The autonomous movement in Iranian.* (WCDA).

GAPPOD, f.1, op.89, d.114, (1946, April 05). *Memo from a Telegraph Report of Ashurov from Tehran.* (WCDA).

GAPPOD, f.1, op.89, d.90, (1945, December 23). *Message from Bagirov on The Azerbaijani Majlis.* (WCDA).

GAPPOD, f.1, op.89, d.90., (1945, December 24). *Message to Bagirov from Molotov on Advisers for The National Government of Iranian Azerbaijan.* (WCDA).

GAPPOD,f.1,op.89,d.106,(1945, July). *Message to Nikolai Aleksandrovich on Strengthen The Friendship between The Peoples of Southern Azerbaijan and The Soviet Union.* (WCDA).

Harper, B. (2016). *The Bridge to Victory: The Iranian Crisis and The Birth of The Cold War*, Florida State University Yayınlanmamış Doktora Tezi, Florida/ABD.

Hasanlı, C. (2006). *At The Dawn of The Cold War: The Soviet-American Crisis over Iranian Azerbaijan, 1941-1946.* Lanham: Rowman And Littlefield Publishers.

İvanov, M. S. (2021). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İran", *M. S. İvanov İçinde, İran Tarihi: En Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla.* İstanbul: Selenge, 370-378.

İzvestiya Gazetesi. (1944, Aralık 5). "İran'ın Kuzey Bölgelerinde Seyid-Ziyaeddin Destekçilerinin Terör Faaliyetleri". 4.

İzvestiya Gazetesi. (1944, Aralık 7). "İran'da Kitleli Gösteriler ve Mitingler". 3.

İzvestiya Gazetesi. (1944, Ekim 29). "Kavtaradze Tahran'da Basın Toplantısında". 4.

Jamalzade, N., & Rahiminia, M. (1398). "Şurevi Herasi ve Nakşe an der Ferayend-e Siyaset-e Harici Pehlevi-ye Devom (شوروی هراسی و نقش آن در فرآیند سیاست خارجی پهلوی دوم)". *Daneşe Siyasi (دانش سیاسی)*. 15 (1), 29-54.

Kuniholm, B. R. (1994). *The origins of The Cold War in The Near East.* Princeton, New Jersey: Princeton University Pres.

Lawson, F. (1989, August). "The Iranian Crisis of 1945-1946 and The Spiral Model of International Conflict". *International Journal of Middle East Studies.* 21 (3), 307-326.

- Lenczowski, G. (1949). *Russia and West in Iran, 1918-1948: A Study in Big Power Rivalry*. Newyork: Cornell University Press.
- Memmedov, A. (2007). *Baş Tutmamış Çevriliş*. Bakü: El-Alliance.
- Morozova, I. (2005). “Contemporary Azerbaijani Historiography on The Problem of Southern Azerbaijan After”. *Iran and The Caucasus*. 9 (1), 85-120.
- Pravda. (1944, Aralık 6). “İran Meclis Kararı”. 4.
- Rehimli, E. (2009). *Mücadele Girdabında Geçen Ömür Seyit Cafer Pişeveri: (Hayatı ve Sosyal-Siyasi Faaliyetleri)*. Bakü: Nurlar.
- RGASPI, f. 558, op. 11, d. 317, ll. 0005-0013, (1942, April 14). *Letter of USSR Ambassador in Iran Cde. Smirnov About Our Relations With The British in Iran*. (WCDA).
- Rossov, R. (1956, Winter). “The Battle of Azerbaijan, 1946”. *Middle East Journal*. 10 (1), 17-32.
- Scheid Raine, F. (2010). “Stalin and The Creatin of The Azerbaijan Democratic Party in Iran, 1945”. *Cold War History*. 2 (1), 1-38.
- Scheid, F. B. (2000). *Stalin, Bagirov and Soviet Policies in Iran, 1939-1946*, Yale University Yayınlanmamış Doktora Tezi. New Haven.
- Şimşir, S. (2010). “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Rusya Etkisinde İran’daki Gelişmeler”, V. Sultanlı içinde, *Güney Azerbaycan: Tarihi, Siyasi ve Kültürel Düzey (Makaleler Derlemesi)*. Bakü: Azernesir Dijital Yayın, 85-92.
- Tabari, K. (1967). *Iran’s Policies Toward The United States During The Anglo-Russian Occupation 1941-1946*, Columbia University Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan.
- The New York Times. (1944, October 31). “Iranian Demand Oil Aid, Tass Says”. 7.
- Truman, H. S. (1952, April 24). “The President’s News Conference”, <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/107/president-s-news-conference> (e.t.: 21 Aralık, 2023).
- Vahidei rad, M. (2019 (1398)). “Taktikha-i Amerika der Kıbal-i Mes’ele-i Neft ve Buhran-ı Azerbaycan Der Devre-i Kavam (1945-1947) (تاکتیک های آمریکا در قبال مسئله نفت و بحران آذربایجان در دوره قوام)”, *Tarihname-i İran Bâd Az İslam (تاریخ نامه ایران بعد از اسلام)*. 20 (10), 117-147.
- Wilber, D. (1981). *Iran Past and Present: From Monarchy to Islamic Republic*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Yegorova, N. (1996, May). “The Iran Crisis of 1945-46: A View From The Russian Archives”, *Woodrow Wilson International Center for Scholars Cold War International History Project, Working Paper*. 15.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİSYON ONAYI: Çalışmada etik komisyon onayına gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TELİF HAKKI VE BENZERLİK RAPORU: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir; çalışmanın benzerlik raporu alınmıştır.

BİLİMSEL VE ETİK İLKELERE UYGUNLUK: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların “Kaynaklar” başlığı altında belirtildiği beyan olunmuştur.